

Megalázott méltóságok

Oláh-Gál Elvira: *Nobile Officium*¹

Székelvöld Alapítvány, 2016

Mikor hozzáfogtam a *Nobile Officium* olvasásának, minduntalan feltolakodtak különböző témával kapcsolatos, életemből vagy olvasmányaimból érkező élmények, mint Illyés *Ebéd a kastélyban*, Széchenyi Zsigmond gyéren elejtett önvallomásai, Székely Mózes (alias Dadai Loránd) *Zátonya*, Tamási *Címeresei* meg az a néhány nagybirtokos vagy főnemes, akiket családi alapon, a magánéletből ismerhettem. Mondták a magukét, feleseltek, egymás szavába vágva vitakoztak... egyre inkább zavartak az olvasásban. Udvariasan, de határozottan ki kellett őket tessékelnem érdeklődési körömből, hogy figyelmemet a könyvre összpontosíthassam. De még így sem állíthatom, hogy teljes lelki nyugalomban, hideg távolságtartással forgattam volna a lapokat. Azt hiszem, ezt nem is kívánhatja senki egy ilyen kiélezett könyv olvasójától.

Tizennyolc interjú, tizennyolc család, tizennyolc tragédia... Valójában ennél több, hiszen mindegyik történetben több nemzedék többé-kevésbé „dicső” múltja, XX. századi pokoljárása és valamiképpen sikeres túlélése tárul elénk. Vajon mekkora lehetett az a közösség, amelynek sorsát ezzel a 18 cseppel érzékelteti a könyv szerzője, Oláh-Gál Elvira? Mekkora lehetett egész Magyarország főnemesi családjainak száma? Az internetről kapott adat szerint közelítette a négyeszet, vagyis 4-5%-os a minta. És mégis, megismerve ennek a 18 családnak a kálváriáját, úgy érezzük, föltárult előttünk a XX. századi magyar történelem eddig inkább csak halomából ismert szelete, amelynek részle-

teit – ha nem volt családi érintettsége – még elképzelni se nagyon lehet.

A könyv lapjain egytől egyig olyan nevekkel találkozunk, akiket ismerhetünk a magyar történelemből. Különösen Jókai, Bánffy Miklós, Kemény János, Móricz, Wass Albert történelmi regényeiben bukkanhatunk olyan ismerős családokra, mint a Mikesek, az Ugronok, a Telekiek, a Bethlenek, az Aporok és a többiek. Bár valamennyiük sorsa az erdélyi magyar történelem egy-egy sajátos fejezete, a családok és tagjaik külön-külön szenvedték meg a rájuk mért megpróbáltatásokat, olvasás közben mégis sokszor úgy érezzük, hogy egyetlen nagy, magyarságot sújtó sorscsapásról szól ez a könyv, ahol az egy főre jutó tragédián nem változtat az a körülmény, hogy tizennyolc vagy éppen több száz családra sújtott. Hiszen a trianoni földarabolás és minden következménye: a romániai igazságtalan – mert a Neoacquistica Commissióhoz hasonló – „újszerzeményi” törvény (az erdélyi birtokosokat jobban sújtó „földreform”) –, majd a teljes létbizonytalanságot hozó, balkáni gyökerrű közizgazgatás mintha előkészítette volna az utána következő csapásokat: a meggyöngült immunrendszerű társadalomra szakadt kommunista rémuralmat, ami a történelmi családokra különösképpen tragikus volt, hiszen a hatalomra kerültek többsége egyszerre gyűlölte bennük az osztály- és a nemzeti ellenséget, s még az állatvilág ragadozóinak szociális gátlásaitól sem korlátozva elégitették ki legtöbbször indokolatlan bosszúvágyukat. Valójában nem is személyes bosszúállásról volt itt szó, hanem elvont, sokszor mesterségesen, szinte erőszakosan kikényszerített bosszúról,

1 Az erdélyi magyar történelmi családok XX. századi sorsa. Szerk. Mirk Szidónia-Kata.

amelyben sokszor felismerhető a szadista indulat, amit még csak fokozott, ha az áldozat nem jajgatott, ha nem vergődött eléggé. Mi egyébbel magyarázhatnánk azt a jelenséget, mikor a főnemesi családok gyermekein igyekeztek kitölteni bosszúvágyukat, s közvetlenül az érettségi előtt dobták ki őket a középiskolákból.

Oláh-Gál Elvira tizennyolc szólamú oratóriuma sokszor azonos hangnemben szólal meg. A könyv olvasása során igyekeztem rátalálni azokra a gondolati csomópontokra, témakörökre, amelyekben a szólamok és a hangnemek jól érzékelhetően, egymás hatását erősítve csengtek össze. Történelmi családokról lévén szó, szinte természetes a történelmi beágyazottság, bár ez nem minden beszélgetésben érvényesül azonos mértékben. De szinte mindig egyik visszaemlékezésben megérezhetjük, hogy ha nem is történik rá közvetlen utalás, a háttérben mindig ott van a múlt „mélysegesen mély kútja”. Nem is annyira a családi, mint inkább a nemzeti történelem, de az sem erőltetve, hanem az események természetességével. A könyv „hősei”, vagyis az események áldozatai ugyanis rendszerint szét tudják választani a nemzet sorsát a sajátjukétól, és a magukéban is külön tudják látni az egészet a részletektől. Ez a közösségi gondolkodás valószínűleg az identitásuknak is része, amikor a magam sorsát, a velem történeteket külön tudom látni, pontosabban érezni, történelmi osztályométól, a rokonságométól. „Az ősről, a család történetéről igenis sok szó esett – idézi zabolai Mikes Katalin grófnő lánykori emlékeit –, de az erdőkről, a földekről, arról, hogy mi volt itt Zabolán, arról nem beszéltek.” Talán ez is lehetővé tette az „egy főre jutó” csapások elviselését. Másfelől könnyített ezen a „sorsviselésen” a szülőföldhöz, Erdélyhez való kötődés, ami az ő esetükben nem is egyszerűen „szülőföld” volt, hanem inkább „termőföld”, hiszen ezeket a történelmi családokat Erdély úgy termelte ki magából. S hogy egyik-másik család milyen mélyről szívta az életető erőt ebből a televényből, arra jó példa

a gróf Kálnoky Tiborral készült interjú. Kiderül belőle, hogy a családi címet a hagyomány szerint még a XIV. században Nagy Lajostól kapta egyik felmenőjük, az Erdélyhez való ragaszkodásukat pedig XVII. századi elődjükre hivatkozva magyarázza, aki 1669-ben írt testamentumában meghagyta: örököse „ne is gondoljon arra, hogy erdélyi javait elidegenítse és pénzéből nyugaton könnyebb és kényelmesebb életet teremtsen magának, hanem itt kell örködjön, és mindig itt kell maradnia Erdélyben”. Sokszor csak egy-egy alkalmi „kiránduláson” – vagy talán a gondviselésen – múlt, hogy a világban szétfutott leszármazottak egy-egy röpke látogatásra visszatérhettek ősük földjére. „Ez volt az első alkalom – emlékezett Mikes Zsigmond –, hogy én is részesülhettem a történelem egy darabjából nagymamámon, nagybátyámon keresztül. [...] Ez a kirándulás meghatározó élmény volt az életemben, és megalapozta Erdélybe való visszatérésem. Ettől kezdve épült fel tudatomban családom története, ami eleve és csodálatossá tette számomra egész Erdélyt.” Ez a kapcsolat gyakran egészen különös formában mutatkozott meg, amit talán széki gróf Teleki Kálmán fogalmazott meg a legárnyaltabban, akivel az erdélyi barokk egyik „legbájosabb épületében”, a gernyeszegi kastélyban beszélgetett Oláh-Gál Elvira. Arról, hogy „akik külföldön születtek, vagy ott éltek le életük nagy részét, úgy gondolom, a magyarságukat érzik jobban, mint erdélyiségüket. [...] nincs meg bennük ez a kötődés az erdélyi tájhoz vagy erdélyi emberekhez, de mély bennük a magyarságtudat.” Van, akit a nagyapja által börtönben menekített „családi levéltár”, mást a menekülés során, a határon „eszébe jutott” és elszavalt Szózat tartott vagy éppen térített vissza Erdélybe, de volt olyan is, aki nem bírta a szenvedéseket, a megaláztatásokat, és végképp hátat fordított ősök földjének. Ám mint altorjai báró Apor Csaba mondta, „aki elment, az kényszer hatására ment el, de igazán csak Erdélyben vagyunk otthon”.

Pedig minden okuk meg lett volna arra, hogy itthagyják ezt az immár nagyrészt mások által bitorolt hazát, ahol többrendbeli, kollektív módra kiszabott „büntelen büntetés”, vagyonekobjzás, kitelepítés, megalázó kényszerlakhely-kijelölések sora várt rájuk. „Szerencsájuk”, hogy a trianoni tragédia után fokozatosan szoktatták őket Romániához. 1920 után – mint a Habsburgok a török kiűzése után – „új szerzeménynek” tekintették a magyar területeket és a megkaparintott Erdélyben teljesen másként intézték „földreformjukat”, mint az eredeti Romániában. 1945 után már csak 50 hektárt hagytak – ha hagytak – számukra, 1949. március 2-áról 3-ára virradó éjszakán pedig következett az elhurcolás és a teljes kifosztás. Csak Háromszék megyéből – emlékezett altorjai báró Apor Csaba – több mint hatvan családot telepítettek ki a havasalföldi pusztaságba, Bărăganba, ami arrafelé körülbelül az alföldi Hortobágnak felelt meg az életlehetőségek tekintetében. De az Erdélyben maradtak sem jártak jobban, még munkát sem kaptak. „Egy grófnak nem jár munka” – mondták azok, akik szívesen vádolták őket dologtalansággal. „A román történetírás és közmédia többnyire élösködőknek próbálta beállítani az erdélyi magyar arisztokrácia tagjait” – írja a *Székelyszék* folyóirat egyik szerkesztője, Molnár Vilmos a könyv Előszavában. És itt érdemes egy percre megállnunk! Hamarjában a következő végzettségeket és munkaköröket írtam össze a kötetben szereplő családok tagjairól: agrármérnök, orvos, ápolónő, aktív katonatiszt, erdőmérnök, villamosmérnök, állattenyésztési szakmérnök, bölcsész, kertészmérnök... Nem véletlen, hogy a legtöbben el is tudtak helyezkedni, és – ha hagyták őket – jól is teljesítettek. De a legtöbbjük nem hagyták! Akármilyen jól dolgoztak, amint kiszagolták – vagy besúgták –, hogy milyen társadalmi réteghez tartoznak, azonnal kirúgták őket. Abban reménykedhettek, hogy amikor lecsúsztak oda, ahonnan már nem lehetett tovább csúszni, békén

hagyják őket. De nem adták meg magukat a nyomorúságnak! „Apor Erzsébet nagynéném röntgenfilmekből divatos kistáskákat készített – meséli gróf Mikes Borbála –, tehéntúróból sajtot érlelt a szekrény tetjén (mondd, mit érlel?), Gaal Józsi bácsi és felesége muroklevet préseltek, Teleki Gemma néni virágot árult, Micu bácsi moslékot fuvarozott szekérral a rókatelepre. Fegyelmeltség volt jellemző, méltósággal viselték a sorsukat.”

Megalázott társadalmi és politikai helyzetükre jellemző, hogy utóbb többen úgy emlékeztek vissza börtönéveikre, mint életük nyugalmas időszakára. Ugron Istvánné báró Bánffy Mária felidézte Oláh-Gál Elvirának, hogy férje mindig emlegette: „a börtön egy kegyelmi időszak volt, ahol értékes emberekkel lehetett megismerkedni, társalogni”. Ábránfalvi Ugron Gábornak pedig azt mondogatta gyakran bebörtönzött apja, akit „a fegyelem és a segítőkészség jellemzett”, hogy „az új világban a börtönben érezte magát legjobban, mert ott mindkét erényét gyakorolhatta. Különösen a magánzárkában érezte magát jól, mert ott tudott elmélkedni és imádkozni.” Persze ők magyarországi börtönökben voltak – Vácott, Márianosztrán, Sátorlajújhelyen –, de hát az ÁVÓ tömlőcei sem voltak különbek a szekuritátéénál.

Persze nagyon sokan elmentek a nyomorúság és a megaláztatások elől, mégpedig nyugatra, hiszen Magyarországon ugyanaz a sors várt volna rájuk, mint Erdélyben. A sorsuk elől azonban nem menekülhettek. 1990-ben bekövetkezett az olyan-amilyen „fordulat”, a kommunista törvénytelen ségek időszakát fölvaltotta a posztkommunista „törvényességek” korszaka. Elkezdődött az elkobzott javak „visszaszolgáltatása”, a restitúció, ami az erdélyi magyar történelmi családok megpróbáltatásai poklának negyedik „tornácát” jelentette – sőt jelenti mindmáig. Akik a Trianon utáni „földreform”-ot követő, 1945-ös, majd 1949-es elkobzás után még nem veszítették el teljesen a hitüket, azok örökösei elvileg igényelheték a csa-

ládjuktól elkobzott vagyont vagy az utána járó kártérítést. Ám a törvényhozás és a közigazgatás mindennapi gyakorlata saját országuk törvényei ellen dolgozik, így azok érvényesülésére kicsi az esély. Már maga az, hogy az erdélyi történelmi családok jelentős részét szétszórta a világban a XX. századi magyar történelem, számottevő részüknek pedig még a gyökereit is kiszaggatta, szinte lehetetlenné tette a javak szervezett, családi visszaigénylést. Szinte mindegyik történelmi család itt megszólaló tagja – már aki nem látta eleve reménytelennek a helyzetét Romániában –, azon panaszkodik, mint gróf Bethlen Anikó, hogy „hosszú évekig tartó jogi kálváriát kellett bejárni, míg végül jogerős, megfellebbezhetetlen döntés született arról, hogy a birtokot vissza kell szolgáltatni. Mindent kitaláltak, még azt is, hogy korrumpáltuk a bírákat, s nem akarják visszaszolgáltatni.” Nem csoda, ha gróf Haller Béla arról panaszkodik, hogy kevesen vannak a régi földbirtokosok, akik személyesen kezdtek gazdálkodni – példát mutatva a földbirtokhoz való hűségéből. Csakhogy „az állam hiába ismeri el jogosultságukat a volt tulajdonukra, a törvények gyakorlatba ültetése sajnos gyakran fogyatékos, a helyhatóságok kénye-kedve szerint történik, amelyek a jelek szerint nem tartoznak elszámolással feleltes hatóságaiknak”, vagy éppenséggel – merülhet fel a gyanú – hallgatólagos jóváhagyásukkal sértik a törvényt. Így aztán, mint Vécsi Nagy Zoltán, a marosvécsi kastély és a Kemény-birtok egyik örököse elmondta helyzetükről: „Létezik egy jogi megállapodás, miszerint a miénk, de még mindig az állam használja,” vagy „A galonyai vadászház esetében már rendelkezünk egy olyan bírói ítélettel, ami egyértelműen kimondja, hogy a mi családunkat illeti, de az óta visszavonták az ítéletet és kezdhettek mindent előlről.”

Kérdezhetné valaki, hogy e nagynevű történelmi családok leszámrazottainak miért az most a legfőbb gondjuk, hogy visszakapjanak néhány, már amúgy is lepusztult – mert lepusztított –, romos, el-

hanyagolt – mert elhanyagolták – udvarházat, netán kastélynak is tekinthető épületet, pár hektár legelőt vagy félig már kipusztított erdőt? Hiszen úgyszemint tudják ott folytatni az életüket, ahol két emberöltővel ezelőtt, 65-70 esztendeje megszálltatták velük! De még utódaik, leszámrazottjaik sem, hiszen az 1920, majd 1945 után megcsonkított birtokaikat is csak töredékesen kapják vissza, amiből hogy tudnának fenntartani egy ekkora épületet vagy épületegyüttest? Miért akkor a körömszakadtáig való perlekedés, az ügyvédek pénztárcájának hizlalása, az igazságuk utáni lótás-futás? Hát ezért, az igazságért! Amit nem értenek meg az úgynevezett szocializmusban szocializálódott elmék, még kevésbé az az etnikai gondolkodás, mely szerint a mindegy-miként-szerzett vagyontárgyat, ha törvényesen nem lehet, hisz' Európában volnánk!?, akkor erőnek erejével kell megtartani. Kétféle értékrend, hogy azt ne mondjam: kétféle világnézet ütközéséről van itt szó, s a balkáni mentalitás áll a kert felől. Mint malomvízi Kendeffy Mária grófnő találóan fogalmazta „a kommunizmus mint rendszer megszűnt, de a gondolkodás, erkölcsi magatartás, értékek – maguk az emberek, sajnos, az új intézményekben nem sokat változtak”.

Ez a fajta szemlélet nem tudja megérteni – vagy ha tudja, annál rosszabb –, hogy a történelmi családok többsége nem üzleti lehetőséget lát és keres ebben a tétova (restitúciónak mondott) „igazságszolgáltatásban” – amit visszaszereztek csak akkor adják el, ha rákényszerülnek –, hanem elsősorban abban gondolkodnak, hogy a családi örökséget alapítványok, munkahelyek teremtésével a térségben élő közösség javára fordítsák. Az imént idézett Vécsi Nagy Zoltán Oláh-Gál Elvira kérdésére – „Mit jelent az ön generációjának ez az örökség?” – a következőt válaszolta: „Kemény János nagyapánkhöz méltóan szeretnénk hasznosítani. [...] Ha megkapjuk is, nagy teher lesz, de rendeltetése felől nincs vita az örökösök között. Világos, hogy a kultúra támogatására kell használ-

ni,² de azt is tudjuk, hogy fenn kell tartani, s ha nem kapjuk vissza az erdőinket, akkor más források után kell nézni, vagy befektetést kell keresni.” Az uzoni Béli-Mikes-kastély visszatért lakói szerint pedig – Mikes Zsigmond és felesége – ezekre „a kúriákra s a hozzá tartozó épületekre úgy kell tekinteni, hogy ezek családi kincsek, ereklyék, mint amilyen egy családi ékszer vagy értékes festmény [...], s hogy ezeket a műemlékeket, értékeket valamiféleképpen a közösségi élet körforgásába is be lehessen kapcsolni, a turizmust látom az egyik járható útnak.” S hogy ezek az elszórt kezdeményezések valahol összecsengjenek, a történelmi családok 1993-ban létrehozták a Castellum Alapítványt, amelynek szervezésében időről időre találkoznak egymással, hogy megismerjék helyzetüket, kicseréljék tapasztalataikat.

Mi adott erőt ezeknek az embereknek, a történelmi családok tagjainak, hogy kibírják a XX. századdal érkezett szenvedéseket? Talán a családjukban megtanult *viselkedés*, ahogyan ők mondják: a tartás. Molnár Vilmos írja a könyv Előszavában, hogy „az erdélyi főnemesség sok mindenben különbözött a magyarországitól. Erdélyben nem divott annyira a cím- és rangkórság...” Nyilván ez is hozzájárult a megpróbáltatások és megaláztatások túléléséhez. Birtokaik is kisebbek voltak, talán gyermekeiket is inkább az életre nevelték: „tisztesség, pontosság, tanulás, munkaszeretet, megbízhatóság, keresztényi szellem” – emlékezett ábránfalvi Ugron Béla. „A túlélés – mondta Mikes Borbála grófnő – a szülőknek és a nagyszülőknek volt köszönhető, akiknek lelkiereje csodálatraméltó volt, ...nem engedték át magukat a nyomorúságnak... méltósággal viselték a sorsukat.” Mint ahogy családi örökségként kapták – már aki kapta – a kötelességtudatot is, a közjő iránti érzékenységet. Jól megtanulták a francia közmondást „noblesse oblige – a nemesség kötelez”, s többségük nem-

csak a születéssel kapta a nemességet, hanem a neveléssel. „Vagyis – malomvízi Kendeffy Mária grófnő szerint – a nemesség nem foglalkozás, az kötelesség, ami kötelezettséggel jár.” Vagy mint a Budapesten élő Bánffy Fruzsina fogalmazott: „a nemesi származás nem érdem, hanem következmény”, ami szemmel láthatóan erőt adott viselőiknek mindazon sorscsapások elviselésére, ami e címek hordozása miatt szakadt rájuk.

*

Oláh Gál Elvira tanulságos és hiánypótló könyve azonban – amelynek gondos és aprólékos jegyzetanyaga sokszor ugyanolyan érték, mint a riportalanyok szubjektív vallomásai – bármennyi tragédiát és szenvedést sürített a 18 család sorsába, akármilyen furcsán is hangzik – mégiscsak életük „napos oldala”. Úgy is, hogy kiderül: mennyi tisztességes és segítőkész ember akadt még a kommunizmus legsötétebb éveiben is, akiknek megesett a szívük a mindenhol kiteszítottakon, s önzetlen segítséget nyújtottak nekik és családjuknak a túléléshez; és úgy is, hogy nincsenek köztük azok, akiket a sors összeroppantott, akik föladták – életüket vagy helyzetüket –, akiknél a balkániasodó Erdélytől való undoruk idővel túlhaladta az ősoktól öröklött ragaszkodást, és véglegesen szétszóródtak a nagyvilágban. És talán úgy is, hogy rá lehetett volna kérdezni, mennyiben érzik magukat vétkesnek, vagy mondjuk úgy: hibásnak e történelmi családok tagjait abban, hogy az idejében történő és méltányos földosztást elmulasztva bekövetkeztetett az erőszakos földrablás. Nyilván voltak köztük ilyenek is, tehát semmiképpen sem szabad általánosítanunk. Ebben a 18 interjúban azok az erdélyi emberek vallanak a maguk és nemességük sorsáról, akiknek társadalmi rangjuk valóban értéként érvényesült, s nehéz életük során megőrizte őket önmaguk és közjő számára.

Halász Péter

2 A marosvécsi Kemény-kastélyról van szó, az Erdélyi Helikon megalakulásának és működésének színhelyéről.

HALÁSZ PÉTER (1939) néprajzkutató, a Duna Televízió volt főszerkesztője. Gyimesközéplokon él.